

КОНТЕКСТ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПАНСТВА У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: КОЛО РЕПНІНИХ

Визначаючи світоглядне і творче зростання Тараса Шевченка, автор зосереджується на основних його складових, які простежуються у двох площинах: ментальній та історико-культурній. До першої віднесено поняття геніальності Шевченка як природного дару. Торкаючись площини історико-культурної, автор виділяє три основних кола спілкування поета, які сприяли становленню його творчої особистості: коло аристократичної художньої еліти Санкт-Петербургу; коло київських братчиків – членів Кирило-Мефодіївського товариства; коло ліберально-демократичного українського панства, котре М. Драгоманов позначив як "великопансько-французьке". На думку автора, саме останнє слід розглядати як вирішальне.

Ключові слова: геніальність; спілкування; художня еліта; біографія.

На сучасному етапі розвитку шевченкознавства у світоглядно-творчому зростанні поета яскраво виділяються чотири основних складових, які добре простежуються у двох площинах: ментальній та історико-культурній. У першій площині, безперечно, йдеться про геніальність Шевченка. Розгляду цього питання присвячена нещодавно захищена докторська дисертація В. Пахаренка [4], де поняття поетичного генія Кобзаря піддається найприскіпливішому спектральному аналізу: і з боку його природного феномена, і з боку інтерпретаційних стратегій, і з боку наукових рецепцій його мисленнєвої, когнітивної діяльності.

Прагнучи створити оптимальну інтегративну модель цього полісистемного явища, дослідник окреслює його всебічно, на перехресті різних наукових дискурсів – психологічного, феноменологічного, історико-культурного, забезпечуючи стереоскопічне бачення проблеми.

У площині другій вияскравлюються три основних кола, які органічно доповнюють і розширюють природні задатки Шевченка-генія, складаючи основну історико-культурну й естетичну матрицю його світопереживання. Їх можна означити так: 1) коло Санкт-Петербурзької аристократичної мистецької еліти; 2) коло, яке, за висловом М. Драгоманова, можна назвати "компанією київських слов'янщиків" [3, т. 1, с. 352]; та 3) коло ліберально-демократичного українського панства. Усі ці складові сукупно означили ту "суму елементів", яку міг би мати на увазі М. Драгоманов, коли писав, що "не з однієї геніальності вийшла національна свідомість і

народолюбство Шевченка" [3, т. 1, с. 452–455]. Події, які розігрувала Шевченкова доля у кожному з кіл, є знаковими (Санкт-Петербург – викуп із неволі; Київ – викриття кирило-мефодіївців, арешт і заслання; ліберальна малоросійська провінція – кохання і ще більше усвідомлення самотності), а у двох останніх – фатально драматичними.

Стосовно кола першого: тут варто пригадати думку О. Прицака, який зауважив, що "вже через два роки після викупу з кріпацтва 26-літнього Шевченка трактували як рівного собі у найвищих колах Петербурга, зокрема в інтелектуальних. Серед його нових знайомих бачимо поетів, художників, музик, митців сцени, журналістів, письменників, вчених-професорів, військових, бюрократів. Між ними чимало з титулованої аристократії" [6, с. 10]. У нещодавно виданому цікавому дослідженні Р. Піхманця подибуємо цілу сторінку сумлінно дібраних прізвищ різних людей, з якими так чи інакше в імперській столиці пересікався Шевченко і які здійснили різні впливи на хід його долі: професор живопису Академії мистецтв Петро Басін, брати Брюллови – Карл (художник) і Олександр (архітектор), видавець "Северной пчелы" Т. Булгарін, редактор "Журнала Министерства народного просвещения" О. Никитенко, поміщик Г. Галаган, цензори М. Геденов і П. Корсаков (останній дав дозвіл на друкування "Кобзаря" 1840-го року), композитори К. Маєр та М. Глінка, журналіст М. Греч, поет і перекладач Е. Губер, письменники В. Одоевський, М. Полевой, В. Соллогуб, скрипаль К. Штерн, актор І. Сосницький, пейзажист С. Щедрін, портретист Я. Яненко, музичний критик Д. Струйський, чиновники М. Рігельман та О. Шереметьєв – і ще десятки імен, серед яких багато загальновідомих в біографії Шевченка [Див.: 5, с. 80–81]. Можна лише уявити, як стрімко розширювався жадібний до знань кругозір поета – одночасно – в усіх сферах мистецького, культурного, суспільного життя, збагачуючи і наснажуючи його душу.

Стосовно "компанії київських слов'янщиків", то тут, на думку того ж таки М. Драгоманова, на формуванні поетового світогляду найбільше позначились "чеський панславізм та Христова віра" [3, т. 1, с. 352]. Хоча, як бачимо з перспективи сучасної, цей ряд слід значно продовжити. Маємо на увазі найглибший, причинний пласт явища, пов'язаний із духовним кліматом Російської імперії часів Миколи І, у контексті якого кирило-мефодіївські братчики стали прямими спадкоємцями ідей декабристів та Товариства об'єднаних слов'ян, бо також ставили собі за мету виконання трьох основних завдань: повалення самодержавства, скасування кріпосництва та утворення федерації слов'янських народів. Як свідчать документи, Шевченко до створеної М. Гулаком, М. Костомаровим та В. Білозерським організації, що проіснувала з грудня 1845-го по

березень 1847-го, був причетний лише дотично. Переважно як поет він резонував основну ідеологію організації у натхненній поетичній формі. Цього було досить.

На нашу думку, основна драма Шевченка, розтягнута на півтора десятиліття, розігрувалася саме в колі третьому, де об'єдналось усе: і коло петербурзьке – починаючи й закінчуючи напруженою опозицією царського двору та декабристів (тут основна інтрига зав'язана на сім'ї Миколи Рєпніна та стосунках поета з його донькою Варварою); і коло малоросійське, звідки чинився значний вплив ліберально-демократичного оточення українського панства, яке М. Драгоманов означив "великопансько-французьким" [3, т. 1, с. 350] (стосунки з предводителем дворянства Миргородського повіту декабристом і в'язнем Петропавлівської фортеці, поміщиком Олексієм Капністом, який спеціально й привів Шевченка влітку 1843 року до садиби М. Рєпніна, аби скопіювати його портрет роботи швейцарського художника Йозефа Горнунга; знайомство з палким прихильником ідей французької революції Платоном Закревським; українське декабристське коло знайомств Шевченка поширюється і на декабриста Івана Шимка – власника села Мар'їнське поблизу Миргорода, в садибі якого поет написав децицію своїх кращих творів: поеми "Єретик" і "Сліпий", поезію "Стоїть в селі Суботіві...") [5, с. 73]. Справді, це було середовище високоосвіченої ліберально налаштованої інтелігенції, яке своєрідно підштовхнуло поета до кирило-мефодіївського вибору. Тут можна цілком погодитись із думкою О. Пріцака про те, що атмосфера в домі Рєпніних і сусідських "сприяла натхненню поета і остаточному його переходові на гуманістичні, суспільно-політичні теми" [6, с. 18].

Сторінки перебування Шевченка в середовищі Рєпніних проливають світло на найінтимніші фрагменти його біографії, які так і залишилися найглибше прихованими, а відтак і найменше ним артикульованими. Очевидно, що Шевченко не міг не знати про невдалий перший любовний роман Варвари Рєпніної з ад'ютантом її батька Львом Баратинським, братом відомого поета, який не здійснився завдяки втручання матері, що перешкодила нерівному шлюбу. Переживаючи нещасливу любов, у 1834 році Баратинський пішов у відставку, назавжди замкнувся у своєму маєтку, де й помер холостяком у 58-річному віці. Така історія вже від самого початку не могла не кинути сумної перспективи... Як би там не було, зважуючи й на зустрічі поета з Ганною Закревською, маємо констатувати факт: ставлення поета до Варвари в його душі залишилося глибоко захованим. І далі визначення цієї жінки як "души с прекрасным назначением...", "доброго ангела" і "сестри" він ніколи не пішов.

Петро Селецький, поміщик села Малютинці Пириятинського повіту на Полтавщині, який змалечку знав Миколу Рєпніна і завжди

залишався другом його сім'ї (до речі, саме йому було доручено керувати таємним наглядом за Шевченком під час його перебування в Києві у 1859 році), залишив такі спогади про Рєпніну: "Княжна Варвара Николаевна, энергичная, легко увлекавшаяся девица зрелых лет, худая, тоненькая, с большими живыми, выразительными глазами, [...] добрая, остроумная, милая и любезная, она была провидением бедных и несчастных, раздавала, что у ней было, и принимала самое теплое участие во всех, прибегавших к ее помощи и совету" [7]. На момент зустрічі В. Рєпніної з Т. Шевченком, у 1843 році, їй було 35, йому – 29 років. Про те, наскільки неспівмірними були їхні життєві досвіди, найкраще можна зрозуміти, читаючи написані Рєпніною упродовж 1880–1889 років спогади – детальну сімейну хроніку до 1839 р., яку вона присвятила своїй внучатій племінниці – художниці Єлизаветі Орловій – "Лілі".

Який досвід на час зустрічі з поетом мала княжна Варвара Рєпніна? Звернемось до її спогадів: рік народження Шевченка – 1814. Читаємо: "Мы уехали за границу, думаю, в 1814 году. Папá был назначен генерал-губернатором Саксонии. Я очень хорошо помню Дрезден, Брюлеву террасу с большой лестницей, заново устроенной папá, и мост через Эльбу, две или три арки которого французы взорвали, а папá восстановил. Мы жили в Пильнице – загородном дворце саксонского короля, который, кажется, был заключен Священным Союзом в крепость Кенигштейн, потому что был за Наполеона I" [1].

У лютому 1831 року поміщик Енгельгардт повертається з Вільно до Санкт-Петербургу, де Шевченко продовжує навчання вже у "мальовничих справ цехового майстра" В. Ширяєва. Цей момент зазначив шевченкознавець І. Дзюба: "Тарас з обозом прибув пізніше, деś під кінець зими. Пан його, не скутий коштами, винайняв помешкання в аристократичній частині міста по вул. Моховій, побіля славетного Літнього саду. Так і його кріпак опинився перед небаченою красою архітектурних ансамблів, скульптурних груп, каналів і мостів, вулиць, набережних..." [2, с. 84]. У листопаді 1831 року до Петербургу приїздить і Варвара. Ось як вона згадує про це: "[...] мы с мадемуазель Фабр и Лили покинули Полтаву и поехали в Яготин. Мне было тоскливо, если не сказать больше, – я должна была ехать с братом в Петербург [...] я часто бывала на балах, а также у моих кузин Олениных и Васильчиковых. Обычно на бал я ездила с матерью последних, кроме балов при Дворе. Бабушка жила в Зимнем дворце, и я ночевала у нее, а один раз, чтобы не простыть по дороге с бала, я ночевала у дядюшки Петра Михайловича Волконского. Другой раз я провела ночь подобным образом у Алины, где также был бал. Я не особенно веселилась на этих балах. Это было не как в Полтаве, где, будучи

дочерью генерал-губернатора, я не имела недостатка в кавалерах" [1]. Цілком можливо, що десь шляхи їхні пересікались, що були люди, які знали їх обох...

До моменту їх зустрічі у Шевченка залишався (і назавжди!) болісний досвід кріпацтва. Досвід Рєпніної був далеко іншим. Про це промовисто скажуть хоча б такі фрагменти з її спогадів:

"Мой отец был назначен посланником в Испанию, где Наполеон I посадил на трон своего брата Жозефа, но по причине, мне не известной, Наполеон удерживал папá в Париже [...]. Отец Виктора Гюго был французским посланником в Касселе, и мой брат [Вася] в раннем детстве играл с Виктором Гюго [...]. Мы заезжали также в Шамбери [...] отправились пешком через каштановую рощу в [деревушку] Шармет, где некоторое время жил Ж.-Ж. Руссо.

[...] Принцесса Екатерина, сестра Императора Александра и супруга принца Ольденбургского, позже королева Вюртенбергская, провела три недели в Дрездене. Нас несколько раз водили к ней поиграть с ее сыном. Она ездила верхом с мамá, которая, как и она, была очень хорошей наездницей.

[...] Папá ездил в Москву, когда родился Император Александр II, сын Императора Николая и Императрицы Александры Федоровны, принцессы Прусской.

[...] Иногда мне бывало страшно, особенно в мрачную пору, когда к папá привозили фальшивомонетчиков. Император Александр I поручил папá обнаружить их по всей Украине, и когда одного из них ловили, его привозили в дом генерал-губернатора, всегда по ночам.

[...] Император Александр I пил чай у мамá. Он пил только зеленый чай. Едва Он уехал, мы с Васей поспешили в гостиную и налили себе чаю, полагая, что тот, который пил Государь, должен быть замечательный! Он показался нам отвратительным! Император очень любил малину, и хотя была довольно поздняя осень, она еще росла у стены, окружавшей наш сад. Ягоды были маленькие, но очень вкусные, и я собрала целый стакан к завтраку Его Величества.

[...] Я ездила с мамá к Императрице-матери (Марии Федоровне). Она показалась мне очень доброй. Она расспрашивала мамá о маленьком Николенке Волконском, назвав его "дитя несчастья". Я видела ее лишь два раза и частным образом, у нее, и воспоминание о ней запечатлелось в моей памяти. (Княжна В. Н. Рєпніна була обрана фрейліною імператриці Марії Федорівни в 1823 р.) [...] Если не ошибаюсь, она скончалась в октябре месяце 1828 года. Мой дебют при Дворе пришелся на траурные церемонии по случаю ее кончины... Я помню, что когда тело усопшей переносили из комнаты, в которой она умерла, в залу, чтобы

положить на парадное ложе, то Император Николай I и Императрица Александра шли следом.

[...] В конце 1829 года моя сестра родила дочь – Вареньку (госпожу Кочубей). Мама и Император Николай были крестными матерью и отцом. Государь приехал к сестре, заявившей своему мужу, что она ни за что на свете не согласилась бы, чтобы посреди зимы ее ребенка везли во Дворец. Государь соизволил приехать к сестре. Разумеется, я присутствовала при крещении.

[...] Императрица Александра Федоровна – супруга Императора Николая, Великий князь Михаил Павлович – Его брат и, наконец, Наследник Александр Николаевич – Его сын, все Они выказывали папá свидетельства Их расположения и уважения!" [1].

Ми навмисне подали ці фрагменти, бо вони наочно демонструють ту межу, яку Шевченко ні за яких обставин не міг дозволити собі переступити. Адже знаємо: шукав до пари кріпачку, наймичку і сироту...

Але стосунки з Варварою надихали його на творчість, він чекав на її відгуки, прислухався до них, цінував. Як відомо, саме їй він підписав свою поему "Тризна", а Варвара Миколаївна, у відповідь, присвятила Шевченку свою автобіографічну повість "Дівочка" (надруковану пізніше під псевдонімом Лізварська (від: Ліза+Варя)), де поет зображений під іменем Березовський.

Той же Петро Селецький згадує, як різдвяним вечором у Репніних вони задумали написати оперу: "[...] после вечернего чая мы, оставшись с молодыми Репниными, с княжной, заставляли Шевченка читать "Катерину" и неизданные им стихотворения... Несколько раз играл я на фортепьяно в Яготине, и музыка моя очень нравилась; Варвара Николаевна предложила мне написать оперу, либретто взялся составит Шевченко, сюжетом избрали Мазепу. Сюжет для оперы действительно богатый. Много драматизма, действия, разнородные элементы: велико- и малорусский, шведский, польский. Но в разработке драмы и в языке либретто мы расходились... Варвара Николаевна и Шевченко хотели, чтобы либретто было написано на малорусском языке, я был противоположного мнения и уверял, что Шевченко владел настолько русским языком, что хорошо напишет либретто; если писать оперу, говорил я, так писать оперу серьезную и на языке общедоступном, а не какую-нибудь "Наталку Полтавку". Каждый остался при своем мнении, тем дело и кончилось в Яготине" [7].

Пізніше, на засланні, Т. Шевченко чекав від Варвари Репніної листів (відомо 8 листів Шевченка до Репніної і 16 – її до поета) і книг (в листі до Лизогуба від 7 березня 1848 року він писав, що Варвара Миколаївна "хочет мне, как сама достанет, прислать книг. Когда пришлет, то тогда я и тяжелого похода, и Аральского моря, и

безлюдной степи киргизской не испугаюсь" [8]). Збираючи кошти для Тараса, Варвара продавала його книги і поширювала естампи "Живописної України", сприяла його працевлаштуванню в Київському університеті, відсилала кошти на облаштування його могили. За спогадами Б. М. Чичерина, портрет поета завжди висів у її спальні, а вся його рідня була предметом особливої опіки [8]. Неодноразово Рєпніна зверталася і до шефа жандармів, начальника Третього управління графа А. Ф. Орлова з проханням дозволити Шевченку малювати, аж поки у 1850 році той не попередив княжну про "неуместность такового её участия" і про те, що, продовжуючи виголошувати свої прохання, "она сама будет виновницей, может быть, неприятных для неё последствий" [8]. Повертаючись із заслання, проїздом через Москву в березні 1858 року, не дивлячись на заборону лікарів виходити з дому, Шевченко потайки двічі відвідає Рєпніну, а раніше, ще з Нижнього Новгорода, він передавав їй вітання через М. С. Щепкіна (сім'я Рєпніних-Волконських, як відомо, також брала участь у зборі коштів для викупу з кріпацтва видатного актора). Тоді княжні здалося, що "Шевченко уже целиком угас". Проте до самої смерті (а вона на тридцять років пережила Шевченка) Варвара Миколаївна зберігала пам'ять про нього.

В одному з листів у Женеву до свого духовного вчителя Шарля Ейнара Рєпніна розкрила історію зародження і розвитку свого почуття: "Запомните это имя, дорогой учитель, оно принадлежит моему звездному небу... Шевченко занял место в моем сердце... я очень люблю его и всецело ему доверяю... Если бы я видела с его стороны любовь, я возможно, ответила бы ему пристрастием..." [8].

У квітневі дні року 1838 – дні тривоги і надії, коли Шевченко чекатиме викупу з неволі, княжна Варвара житиме в Італії, здійснюючи щасливі прогулянки, морські й наземні. За тиждень до 22 квітня вона запише у своєму щоденнику такі дивні рядки: "Сегодня Пасха – *Христос Воскресе!* [...] 35 минут первого пополудни. Два огарка плавают в масле, налитом в плошку, стоящую на моем ночном столике. Они гоняются друг за другом, сталкиваются и, верные закону притяжения, поворачиваются и продолжают то же движение. Увенчанные языками пламени, носятся они по этому океану, где нет ни подводных камней, ни водоворотов, ни расчета. Счастливые огарки! Они следуют закону притяжения, закону, который не желаем признавать мы, повелители вселенной, когда речь идет о двух сердцах!" [1].

У даному контексті її слова прочитуються глибоко символічно...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Воспоминания княжны Варвары Николаевны Репниной (1808–1839)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/rosarc/rag/rag-283-.htm>
2. *Дзюба І. Тарас Шевченко: життя і творчість* / І. Дзюба. – К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". – 2008. – 700 с.

3. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / М. Драгоманов. — К. : Наукова думка, 1970.
4. Пахаренко В. Поетичний геній Тараса Шевченка: природа, своєрідність і стратегії інтерпретації / В. Пахаренко. — Черкаси : Брама, 2014.
5. Піхманець Р. Тарас Шевченко і Михайло Драгоманов: протилежні коди національно-екзистенційних стратегій. — Івано-Франківськ : НАІР, 2015. — 215 с.
6. Прицак О. Шевченко — пророк / О. Прицак. — К. : АН України, 1993. — 39 с.
7. Селецький П. Записки / П. Селецький // Київська старина. — 1884. — № 8. — С. 620–622.
8. <http://moskvaforum.moibb.ru/viewtopic.php?f=128&t=1424>

Стаття надійшла до редколегії 28.03.16

Мейзерская Т.

КОНТЕКСТ ЛИБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО УКРАИНСКОГО ПАНСТВА В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ПОЗИЦИЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО: КРУГ РЕПНИНЫХ

Определяя мировоззренческий и творческий рост Тараса Шевченко, автор сосредоточивается на основных его составляющих, которые прослеживаются в двух плоскостях: ментальной и историко-культурной. К первой отнесено понятие гениальности Шевченко как природного дара. Касаясь плоскости историко-культурной, автор выделяет три основных круга общения поэта, способствующих становлению его творческой личности: круг аристократической Санкт-Петербургской художественной элиты; круг киевских братчиков — членов Кирилло-Мефодиевского братства; круг либерально-демократического украинского панства, который М. Драгоманов обозначил как "великопанско-французский". По мнению автора, именно последний следует рассматривать как решающий.

Ключевые слова: гениальность; общение; художественная элита; биография.

Meyzerska T.

THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN LIBERAL AND DEMOCRATIC NOBLE CLASS IN THE DEVELOPMENT OF TARAS SHEVCHENKO'S WORLDVIEW: THE REPNIN'S CIRCLE

In an attempt of defining Taras Shevchenko's worldview and the phenomenon of his creativity the author of this article focuses on its main constituents in mental and historico-cultural aspects. The first aspect touches upon Shevchenko's geniality as a natural endowment. While observing historico-cultural space, the author looks into the poet's three main social circles: the circle of St. Petersburg's artistic elite; the circle of Kyiv brotherhood (members of Cyril and Methodius society); the circle of liberal and democratic noble class, defined by M. Drahomanov as "Noble French". The author concludes that the latter was the decisive factor.

Key words: geniality; socializing; artistic elite; biography.